

I. FOLIA COLLECTA

Éveim

Demeter István önéletírása

RÓMAI KATOLIKUS
EGYHÁZI GYŰJTEMÉNY
SÁROSPATAK

ÉVEIM

Demeter István önéletírása

Sorozatszerkesztő: Szabó Irén

Szerkesztette, az előszót írta és jegyzetekkel ellátta: Barna Gábor

Szöveggondozás: Barna Gábor, Csalog Judit, Feczkkó Ágnes és Gál Tibor

Az eredeti kéziratot digitalizálta:

Csalog Judit, Kelecseny Mónika és Lastóczkiné Kájel Gabriella

Kiadja a Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény

H-3950 Sárospatak, Szent Erzsébet u. 13.

Tel.: +36 47/314-107

E-mail: info@rkegy.hu, honlap: www.rkegy.hu

Felelős kiadó: Szabó Irén

A borítóképen Demeter István.

A fotót ifj. Bohanek Miklós készítette 1974-ben.

Borítóterv: Tóth Péter

Típoграфия: Polefkó Márta

Megjelent a Devotio Hungarorum Alapítvány (Szeged) támogatásával

© A kiadó minden jogot fenntart, beleértve a részletek közlésének jogát írott vagy elektronikus formában egyaránt.

© Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak

© Barna Gábor

Hová mégy? – A századikat keresem.
Erős lendülettel, nyugtalan szívvel, szakmai izgalomban, minden úton és módon,
huszadikszázadosan.
(Demeter István fölszentelés előtti jegyzete, 1937)

Demeter István, 1935

Demeter István önéletírásához*

„Most beadom az életem történetének dolgozatát, első fogalmazásban, úgy is mondhatnám: piszkozatban. Mindegy, regényt nem tudok írni, legalábbis nem tanultam, a szabályok riasztottak, nem fognak rajtam, szerkeszteni nem tudok, stilizálni nem érek rá, a »betisztázás« előtt úgyis meghalok. Most egy kis pihenőhöz érkeztem, ezért, mielőtt lelkem megnyugodna, ellenállhatatlan kényszer hajt, hogy megmutassam még magam, elsőnek szóljak hozzá »produkciónhoz«, valljak még, igazoljam az életemet, igazoljam magamat. De: szürke élet az enyém. Igen, mert egy emberé. De hát ez nem érdekes! De igen, hiszen az enyém. Hogy nem kíváncsi senki rá? Ezer gátlás! Valamiképp átlépek rajtuk. Egyetlen nagy felelősség, amitől megszabadulni lehetetlen: hogy igazat kell mondanom. Írásban reménytelen hazudni.” – kezdte önéletrajzát Demeter István.

Az „egy kis pihenőhöz” érkezés újszentmargitai plébánosnak kinevezése volt 1949-ben. Újszentmargita a Hortobágy északi peremén lévő egykori cseléd falu volt. Bár több tanya tartozott hozzá filiaként, a lelkipásztori teendők jobban megengedték, hogy Demeter István több időt fordítson az írásra.

Demeter István 1914. december 13-án, Luca napján született a jászapáti tanyavilágban. Édesapja nem jött vissza az orosz frontról. Édesanyja, magára maradván a négy gyerekkel és a tanyai gazdasággal, felörlődött, 1918-ban meghalt. A négy Demeter testvér árván maradt. A nagyszülők nevelték őket. Az árvaság egész életén végigkísérte. Ez a fájdalmas érzés állandóan felbukkan önéletrajzában is. Tábori lelkészként is apja nyomát keresi, aki akár élhetett is még az 1940-es évek elején, amikor a fiatal pap tábori lelkészként Ukrajnában a megszálló csapatoknál szolgált.

Az elemi és a gimnázium első négy osztályát Jászapátiban végezte. Évtizedekkel később írta meg önéletrajzában szellemi-lelki fejlődését, papi hivatásának kibontakozását, megkísértésének emlékét – máig megrendítő olvasmány. Majd Egerbe jelentkezett 1929-ben az első ízben megnyitott papi kisszemináriumba. A ciszterci gimnáziumban tanult. A gimnázium, majd a papnevelő szeminárium terelte határozott irányba és nevelte a mindig is minden szépre és jóra fogékony, harmóniára és igazságra vágyó fiatal. A teológiai stúdiumok mellett verseket, könyvkritikákat írt, melyek budapesti és egri lapokban, főleg a francia katolicizmus hatására akkoriban alakult katolikus folyóiratokban jelentek meg (*Ujkor*, *Vigilia*). Ez nem volt gond nélküli, mert a szeminaristák publikálási tilalom alatt álltak. Az Egri Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi és Egyházművészeti Társulatának, ami 1836-37-ben alakult meg, Demeter István a centenáriumi 1937. évben elnöke lett.

* Az életrajz feldolgozása az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport munkatervének keretében készült.

Utóda Pájer Antalnak,¹ Tárkányi Bélának² és Mindszenty Gedeonnak³. Az Újkorban és a Vigiliában megjelent friss szemléletű könyvkritikái és versei meghozták a kor egyik meghatározó katolikus szellemi irányítójának, Possonyi Lászlónak barátságát. Erről Possonyi László levelei tanúskodnak Demeter István hagyatékában.

Verseinek tartalmát leginkább a modern kor emberének sok-sok érzelmi bizonytalansága, saját belső vívódása adta. Ezt fejezi ki verseinek fájdalmas, lemondó, sokszor tragikus hangulata. A költeményeket olvasva és hallgatva feltűnik, hogy már ekkor szinte képekben gondolkodott. Sok versét azonnal vászonra vihetnék. Más verse pedig szinte ritmus, zene, ismét más belső történés, érzelem, meditáció. A költészetben Ady Endre, a prózában Szabó Dezső⁴ és Prohászka Ottokár⁵ példaképe. Versei alapján jó jellemrajzot ad róla Csalog Judit.⁶ A II. világháború után versei a katolikus Új Ember hetilapban jelentek meg.⁷

Olvasmányélményei és saját tapasztalatai alapján rádöbben a társadalmi visszasságokra. Hiszen maga is egyszerű családból származik. Szülővárosáról, Jászapátiról még teológus korában szociográfiai tanulmányt készített, amivel országos második díjat nyert. Sajnos, ennek kézírata máig lappang valahol. Lesújtó volt a véleménye a korabeli magyar úri, urizáló társadalomról. De egyházának egyes tagjairól is.

1938-ban szentelték pappá. 1938. június 19-én mutatta be első szentmiséjét a jászapáti templomban, amit igazi, akkor szokásos „paplakodalom” követett. Keresztspüspökiben (Mezőkeresztes, 1938), Sajószentpéteren (1939) és Kisvárdán (1941) volt káplán, majd 1942–43-ban tábori lelkész a megszálló csapatok körében, Ukrajnában. Ezt a feladatát is lelkiismeretesen teljesíti. Kritikus a német megszállókkal és jó néhány magyar tisztvársával szemben, megértő a helyi lakosság iránt.⁸ Ezután hitoktatóként és káplánként Jászárokszállás (1943), Kunszentmárton (1947–1949) és Tiszafüred (1949) volt állomáshelye. Minden helyen meggyűlt a baja a kommunista hatóságokkal. Perbe is fogták. Majd tíz évig Újszentmargita, 1958-ig, 1958-ban Heves, 1959-től haláláig (1977) Sajószentpéter plébánosa.

1 Pájer Antal (Maklár, 1817 – Budapest, 1881) római katolikus pap, költő. *KatLex X.* 2005. 426–427. Részletes életrajzát és költészetének értékelését Lisztóczy László végezte el. Lásd: Pájer 2014.

2 Tárkányi Béla (Miskolc, 1821 – Eger, 1886) római katolikus pap, egri kanonok, költő, az MTA levelező, majd rendes tagja. *KatLex XIII.* 2008. 675–676.

3 Mindszenty Gedeon (Jolsva, 1829 – Eger, 1877) római katolikus pap, költő. *KatLex IX.* 2004. 180.

4 Szabó Dezső (Kolozsvár, 1879 – Budapest, 1945) író, publicista.

5 Prohászka Ottokár (Nyitra, 1858 – Budapest, 1927) katolikus egyházi író, székesfehérvári püspök, a magyar keresztényszocializmus képviselője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

6 Csalog 2004. 125–127.

7 Összegyűjtésüket Tóth Sándor költő, szerkesztő és az Új Ember munkatársai végezték el, köszönet érte!

8 Remélhetőleg hamarosan napvilágot lát majd tábori lelkészi naplója is!

A plébánosi évek már az új, kommunista/szocialista rendben teltek. A nagyon tehetséges, papként és lelkipásztorként is kiváló Demeter István perifériára szorult egyházában is.⁹

Keresztspüspökiben nagy hatással volt szemléletére a Gyömörey család: Gyömörey Antal és főleg felesége, Almássy Georgina grófnő, akik mindketten erősen Hitler-ellenes konzervatív katolikusok, s nagyon művelt emberek voltak. Almássy Georgina maga is író, aki *Kurgan* címmel németül írt regényt. Demeter István verseiből is többet németre fordított.¹⁰ Bensőséges kapcsolatukról jó képet festenek a Demeter-hagyatékban olvasható levelek a család tagjaitól, s a fényképalbumban őrzött sok-sok fotó. Ők erősítették fel Demeter Istvánban a náciellenes érzést, és segítségükkel adott hírt később, a megszállt Ukrajnában táborigyelmeztető szolgálattal teljesítő fiatal pap a német katonák zsidóellenes atrocitásairól.

Kápláni működési helyein nemcsak lelkipásztorként, hitoktatóként működött eredményesen, de irodalmi estek, zenei és irodalmi műsorok összeállításában, misztériumjátékok színrevitelében is. Hagyatékában fennmaradt plakátok, programok tanúskodnak széleskörű és hatékony munkájáról. Nyilván ezért került összeütközésbe már 1945 után a kommunista hatóságokkal, akik az egyház szerepét minden vonalon vissza akarták szorítani.

Valószínű, a jászapáti nagyszülői házból hozta magával a gyógynövények ismeretét. Levelek százai igazolják, hogy a lélek mellett a test orvosa is volt. Gazdag könyvtára tükrözi érdeklődésének széles ívét: teológia, filozófia, művészet, orvostudomány, grafológia, frenológia (arcisme), asztrológia, asztrokarakterológia. Ezekről azonban önéletrajzában nem ír, legfeljebb csak egy-egy utalás található rájuk vonatkozóan, hiszen az elbeszélés fonala 1943-ban megszakad.

Többször említi azonban elmékedés-kötetét, amit kisvárdai kápláni és hitoktatói éve alatt formált könyvvé, s 1947-ben jelentetett meg *Föl, a hegyekre!*¹¹ címmel. Gondolatai máig frissként hatnak. E munka második kötete *Szakadékok fölött* címmel azonban még kéziratban van.¹²

Az európai keresztény, humanista, s modern katolikus értékrendet képviselő Demeter István 1961-től festett.¹³ Filozofikus gondolatait elementáris erővel vetette papírra. Tizenhat évet átölelő festői munkássága során autodidakta módon kutatta a színek, formák, vonalak és anyagok törvényeit. Képjegyzékeinek adatai szerint 19 754 darab, nagyrészt papírlapra, vegyes technikával festett műve született. Míg a korábbi éveket inkább a költészet uralta, az 1961-től haláláig tartókat a festészet.

9 Életrajza megjelent még a jászapáti papokról szóló könyvben is. Lásd: Molnárné Szikszai 2007. 259–264.

10 Ziegerhofer-Pretenthaler 2006.

11 Demeter István: *Föl, a hegyekre! Elmékedések*. Szalézi Művek, Lelki Kultúra Könyvei 26. Rákospalota, 1944.

12 Kézirata megvan Demeter István hagyatékában. A munka legépelte, véglegesített változatát Vasadi Péter vette magához még Demeter István halála után, hogy kiadáshoz segítse, ám az az évek során elkallódott.

13 Művészetéről lásd Szepesi 1988a, 1988b.

Első kiállítása 1971-ben, a Miskolci Képtárban nyílt. Résztvevője volt az 1970-es évek alternatív művészetét bemutató *balatonboglári kápolnatárlatoknak*.¹⁴ Halála után jelesebb kiállításai voltak Sajóladon, Sátoraljaújhelyen, Budapesten, 2012-ben Kunszentmártonban, 2013-ban és 2014-ben pedig Egerben, Miskolcon, Sárospatakon és Jászapátiban.

Beszélgetés közben járkált, mozgott a keze, mindig gesztikulált. Lényéből mégis valami belső biztonság, gondolati és lelki stabilitás sugárzott. Főbb képciklusai (az *Anyaghimnusz* és a *Néger ima*) vallási és irodalmi indíttatásúak. Egy erős belső világ, lélek, szellem kivetülései. Nehezebben befogadhatók, de elgondolkodtatók. Az élet elbeszélhető, elmondható és megérezhető vonatkozásait fejezik ki. A felszín alatt rejtőzködő világ iránti érzékenységet. Egyfajta határátlépések ezek az egyes művészeti területek között: zene – kép, érzem – kép. Kereste és szerette a szépet, a harmóniát mindenben: zenében, költészetben. 1968-ban *Elnevezték prófétának* címmel filmet készítettek róla.

Sajószentpéteri plébániáján igazi szellemi találkozóhely alakult ki, mely a kor legjelesebb művészeit (Kondor Béla, Feledy Gyula, Csohány Kálmán, Kass János) vonzotta. Velük együttműködve kezdte meg a templom kifestését. Befejezését halála megakadályozta. A Farkasréti temetőben ő temette Kondor Bélát.¹⁵

Papi hivatástudata szilárd. Tudta, leírta, hogy „[...] a papságban minden benne van, ami szerettem volna lenni, és ami még lehettem volna”. Lelkipásztorként lelkiismeretes volt. Nyitott szívvel és lélekkel fordult mindenki: gyermek és felnőtt, egészséges és beteg felé. Szerette az ifjúsági munkát. Különös figyelme volt az elesettekre, a kisemmizettekre, elnyomorodottakra. Ám élete mégsem volt konfliktusmentes sem az egyházban, sem a szocialista világban: egy pap művész?

Az 1970-es években papi csoporttal járt Rómában, ismerősökkel Csehszlovákiában (a Felvidéken) és Lengyelországban.¹⁶

Demeter István 1943 december végéig írta meg, s gépelte le, azaz véglegesítette élettörténetét. Életének későbbi alakulásáról, plébánosi kinevezéseiről, festővé válásáról, amiről fentebb már említés történt, semmit sem tudunk meg. Kisvárdai hitoktatóként hívták be katonának és lett 1942 szeptemberétől táborigazgató a megszállt Ukrajnában. Életének ezt a szűk másfél évét naplószerűen, sokszor nagyon részletezőn vetette papírra. Írása szépen bemutatja egy lelkiismeretes táborigazgató tevékenységét, jó látlelet a magyar és a német hadsereg mentális állapotáról, s mindezt nagyon sok fényképpel illusztrálta. Sajátos jellege

14 Az alternatív művészek kiállítóhelyeként elhíresült balatonboglári kápolnatárlaton Demeter István 1971. június 8–15. között állított ki. V. ö.: Klaniczay-Sasvári 2003. 22, 43, 97, 100–101.

15 Barna Gábor visszaemlékezése. Lásd még: Tarczy 1998.

16 Demeter István gyógynövényismeretére és közös római zarándokútjukra emlékezik Tóth Sándor az *Új Emberben* megjelent cikkében, amit születési centenáriuma írt. Tóth 2014.

miatt az életrajznak ez a része hadtörténelmi értelmezést is igényel. Közzétételét ezért egy másik kötetben tervezzük. Az életrajz ebben a kötetben tehát 1942 augusztusában lezárul.

Demeter István szellemi hagyatéka: képei, naplói és kéziratai, valamint legutoljára könyvtára a sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjteménybe került. Festőként és költőként is a 20. századi magyar művelődés nagyszerű képviselője. Újszentmargitán tudós gyógyítóként bevonult a helyi mondák világába. Kunszentmártonban utcanév őrzi emlékét.¹⁷ A sajószentpéteri plébánián állandó kiállítás mutatja be festészetét. Nagy műveltsége, minden szép és jó iránti nyitottsága, önzetlensége, vendégszeretete pedig sokakat rabul ejtett, sokaknak példaként szolgált. Halála után Sajószentpéter díszpolgárává választották. Életében semmilyen kitüntetést nem kapott. A tanítványok, barátok, pályatársak, testi-lelki meggyógyultak szeretete és ragaszkodása pótolta (?) ezt. Jutalmat mindenért Odaát kapott.

„Demeter István (1914–1977) a modern magyar piktúra izgalmas, eredeti egyénisége. Látomásos erejű képeivel egyenértékű irodalmi, költői munkássága is, melynek nagy része máig feltáratlan, s ezért néhány darab kivételével ismeretlen is. Demeter verseiben a festő értékei – kivételes vizuális érzékenység, merész képi fantázia – társulnak a fogalmi világosság erejével. Legfőbb jellemzői a nagyfokú hitelesség s a rendkívüli szuggesztivitás. Demeter István költői munkássága e kötettel méltán válhatna a II. világháború utáni modern magyar líra részévé. Pap-költőként a vallásos és istenes költészet új, igényes megformálását nyújtja az egész magyar irodalom számára.” (Kabdebó Lóránt)

Önéletrajzát hatalmas, hömpölygő elbeszélésfolyamként írta meg Demeter István. A fejezetekre bontás már a szöveget digitalizáló és gondozó Csalog Judit munkája, ami tagolja és jobban áttekinthetővé teszi az élettörténetet.

Felmerült annak a lehetősége, hogy kissé rövidítve, helyenként stilizálva és átírva jelentessük meg az eredeti kéziratot. Így kimaradtak volna a hosszú versidézetek, a beiktatott Parsifal-, Picula tanár úr-, Zarathustra-betétek. Ám ezekben Demeter István gondolkodása mutatkozik meg, véleménye fogalmazódik meg a világ dolgairól, a költészetéről, a művészetekről, a papságról, hitről, a méltó emberi életről. Ezért ezeket a részeket a kézirat végső változatában meghagytuk, azaz az életrajz az eredeti terjedelemben jelenik meg. Csupán a tördelésben, a nagyon hosszú részek bekezdésekre bontásában, a sok-sok gondolatjel és tagolást jelző jel elhagyásában követtük Csalog Judit szöveggondozását. Más vonatkozásban híven ragaszkodtunk az eredeti kézírathoz. A latin és más idegen nyelvű szövegrészeket igyekeztünk maradéktalanul magyarra fordítani, forrásukat megjelölni. Néhány esetben azonban ez nem sikerült. Ugyancsak eredménytelen maradt több esetben a sok-sok monogrammal jelzett szereplő, pályatárs azonosítása is. A feloldásoknál – itt is a következetességre törekedve – minden hazai és külföldi, ismert vagy kevésbé ismert

17 Józsa 1990. 78–79.

papot, tudóst, művészt név szerint megemlítünk, jelölve születési és halálozási helyét, évszámát és művészetének, munkájának területét, jellegét. A helyesírás vonatkozásában is meghagytuk Demeter István írásmódját (pl. programm – így, két m-mel), kivételt tettünk azonban az éppen szóval, amit Demeter István következetesen egy p-vel, *éppen*nek írt. Törekedtünk az idézőjelek következetes alkalmazására is. A régi írógépeken csupán a „...” jelölés volt használatos, ám az idézetben belüli idézések kiemelésére a »...« jelölést használjuk. A hosszú magánhangzókat (ú, ű) Demeter István kézzel javította önéletrajzában, lévén sok régi írógépen nem voltak ilyen betűk. A kéziratban sűrűn előforduló aláhúzásokat a kiadásban dőlt betűs szedésre alakítottuk.

Az életrajzot a hagyatékban őrzött néhány fontos fényképpel és dokumentummal illusztráltuk.

Barna Gábor